

Życie prywatne Polaków w XIX wieku

„Marginesy”

tom IV

Łódź–Olsztyn 2021

ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW
W XIX WIEKU

TOM IV
„MARGINESY”

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX WIEKU

TOM IV „MARGINESY”

REDAKCJA NAUKOWA

JAROSŁAW KITA
MARIA KORYBUT-MARCINIAK

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ–OLSZTYN 2021

Jarosław Kita – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii
Katedra Historii Polski XIX wieku, 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a
Maria Korybut-Marciniak – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Powszechnej
10-725 Olsztyn, ul. Kurta Obitzta 1

KOMITET REDAKCYJNY SERII
„Życie prywatne Polaków w XIX wieku”
Roman Jurkowski, Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Jacek Kowalewski

RECENZENT
dr hab. Jolanta Załęczny, prof. AFiB

REDAKTOR INICJUJĄCY
Natasza Koźbiał

KOREKTA
Piotr Pietrych

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA
Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI
Piotr Dziemidowicz

Na okładce wykorzystano obraz Aleksandra Kostisa „Wędrowcy” (zbiory prywatne)

© Copyright by Authors, Łódź 2021
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09733.19.0.K

Ark. wyd. 16,0; ark. druk. 17,375

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Współwydawcą jest Instytut Historii UWM

ISBN 978-83-65171-50-4 (wersja papierowa Uniwersytet Warmińsko-Mazurski)
ISBN 978-83-8142-844-6 (wersja papierowa Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego)
ISBN 978-83-8142-845-3 (wersja elektroniczna Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego)

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

SPIS TREŚCI

Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, <i>Życie prywatne Polaków w XIX w. „Marginesy” – wprowadzenie</i>	7
---	---

SCENY, LUDZIE, ZJAWISKA NA MARGINESACH

Tadeusz Srogosz, <i>Mit wzniosłości (sublimacji) a egzystencja żołnierzy polskich w latach 1806–1807</i>	19
--	----

Dariusz Złotkowski, <i>Ostatnia odsłona prywatnego życia Polaków w XIX w. Testament jako źródło historyczne</i>	35
---	----

Maria Korybut-Marciniak, <i>Drogi do ubóstwa. Protokół parafialny opiekuna ubogich Teodora Herburta – źródło do portretu warstw spauperyzowanych w Wilnie w pierwszej połowie XIX w.</i>	57
--	----

Jolanta Kowalik, <i>„Prywatne sprawy” urzędników w guberni grodzieńskiej za panowania Mikołaja I w świetle materiałów archiwalnych Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie</i>	75
--	----

Adrianna Czekalska, <i>Mroczne życie prywatne łódzkich kobiet – przyczynek do problemu „fabrykantek aniołków” w świetle „Gońca Łódzkiego”</i>	89
---	----

CHOROBA, POŻAR, ŚMIERĆ

Kinga Raińska, <i>Katary, reumatyzmy i historie... Choroby młodych kobiet i troska o utrzymanie zdrowia w XIX w. w świetle rozważań teoretycznych</i>	107
---	-----

Maria Korybut-Marciniak, <i>Działalność Wydziału Ratowania Chorych Wileńskiej Towarzystwa Dobroczynności w pierwszych dekadach XIX w.</i>	137
---	-----

Marta Milewska, <i>Ludność wiejska a opieka medyczna w guberni płockiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.</i>	153
---	-----

Anna Czerniecka-Haberko, <i>Władysław Wojciech Wrześniowski (1865–1940). Portret prowincjonalnego lekarza</i>	171
Wojciech Jerzy Górczyk, <i>Śmierć w rodzinie Krasieńskich z perspektywy prywat- ności. Eliza z Branickich Krasieńska – życie w cieniu śmierci</i>	187
Marcin Sebastian Halicki, <i>Pogranicze w ogniu. Pożary Raczek w latach 1811–1911</i> ...	209

TOŻSAMOŚĆ I KULTURA MNIEJSZOŚCI

Izabela Lewandowska, <i>Warmiacy w XIX w. – rozważania nad tożsamością i po- graniczem kulturowym</i>	239
Grażyna Czerniak, <i>Elementy codzienności społeczności ukraińskiej/rusińskiej w XIX w. w świetle czasopisma „Wisła”</i>	267

JAROSŁAW KITA

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Polski XIX w.

 <https://orcid.org/0000-0002-8374-2848>

MARIA KORYBUT-MARCINIAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0001-8196-5119>

ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX W. „MARGINESY” – WPROWADZENIE

„*Marginesy*”, podtytuł prezentowanego opracowania naukowego, będącego czwartym tomem serii wydawniczej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, wymaga wyjaśnienia. Wydane do tej pory tomy koncentrowały się wokół problematyki prywatności i codzienności Polek i Polaków, widzianej przez pryzmat ról w społeczeństwie i rodzinie¹, zjawiska mody², brały pod uwagę perspektywę życia prywatnego autorów kolekcji listów³, odsłaniały prywatną stronę karier Polek i Polaków⁴. Bazę źródłową powyższych monografii wieloautorskich stanowiły w przeważającej mierze materiały prywatne wytworzone przez XIX-wieczne elity społeczne (ziemiaństwo, arystokrację,

¹ *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1, „*Portret kobiety*”. *Polki w realiach epoki*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „*Portret kobiety*”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 3, „*Portret kobiety*”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 5, „*Świat dziecka*”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „*O mężczyźnie (nie)zwyczajnie*”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2019.

² *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 6, „*Moda i styl życia*”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017.

³ *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 7, „*Prywatne światy zamknięte w listach*”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2018.

⁴ *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, „*Kariera w optyce prywatności*”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2020.

inteligencją). Wyłaniający się obraz życia społecznego, w odczuciu redaktorów serii, wydawał się niepełny i zniekształcony, bowiem pomijano prywatność najliczniejszych, a jednocześnie pozostawiających najbardziej enigmatyczny ślad w źródłach, niższych warstwach społecznych. Problematyka relacji społecznych i realiów życia codziennego mieszkańców wsi, miasteczek, ubogich dzielnic rozrastających się dużych miast na ziemiach polskich w XIX stuleciu stanowi ważny i ciągle niedostatecznie zbadany obszar. Zideologizowany kontekst refleksji historycznej na temat warstw ludowych i „klasy robotniczej” w okresie powojennym spowodował odstępianie po przełomie politycznym 1989 r. od badań warstw niższych. W ostatnich latach ta dysproporcja w badaniach społeczeństwa polskiego w XIX w. uległa zniwelowaniu – historycy coraz częściej korygują spojrzenie i proponują nowe ujęcia i konteksty badań nad grupami społecznymi i zawodowymi, które do tej pory były historii pozbawione lub których obraz niejednokrotnie deformowano poprzez narzucenie ideologicznej kliszy⁵.

Termin „marginesy” w podtytule tomu został użyty w podwójnym znaczeniu – z jednej strony mieszczą się w nim środowiska społeczne oraz jednostki nienależące do elity. Pojęciem „marginesu” obejmujemy obszary zjawisk i grup społecznych „nieobecnych” bądź zaniedbanych i pomijanych w historiografii polskiej. Termin ten został użyty również w stosunku do zjawisk, które przez badaczy były podejmowane sporadycznie. Zamieszczone w niniejszym tomie artykuły i rozprawy mają, w zamierzeniu redaktorów, uzupełnić obraz życia prywatnego Polaków w XIX w., zrehabilitować bohaterów zaniedbywanych i pomijanych, udzielić głosu aktorom pozostawionym na marginesie badań i na marginesie polskiego społeczeństwa w dobie rozbiorów.

Autorzy zamieszczonych w monografii rozdziałów ukazali nie tylko różne, niedoświetlone areny życia społecznego Polaków: koszary żołnierzy polskich walczących u boku Napoleona, robotnicze dzielnice Łodzi z przełomu wieków

⁵ Spośród najnowszych opracowań można wymienić: Ł. Jewuła, *Galicyskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013; R. Poniat, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2014; T. Kargol, Ł. Jewuła, K. Ślusarek, *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej Zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015; K. Śmiechowski, M. Sikorska-Kowalska, K. Fukumoto, *Robotnicy Łodzi drugiej połowy XIX wieku. Nowe kierunki badawcze*, Łódź 2016; A. Bołdyrew, *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864–1914*, Łódź 2016; *Wolni i uwłaszczeni. Chłopi a przemiany społeczne, gospodarcze i polityczne w Europie Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Ciechanowiec 2017; W. Pruss, *Ludność Królestwa Polskiego 1864–1914*, Warszawa 2019; A. Przegaliński, *Zarys dziejów gospodarczych Lubelszczyzny w dobie Księstwa Warszawskiego. Studium z historii regionu w epoce manufaktury i stosunków folwarczno-pańszczyźnianych*, Lublin 2020.

XIX i XX, wsie w guberni płockiej w dobie powułaszczeniowej, biura guberni grodzieńskiej i ubogie dzielnice Wilna w pierwszej połowie XIX w., warmińskie chaty włościańskie, miasteczka Królestwa Polskiego, prowincjonalne szpitale i przytułki. Podjęli również dociekania na temat warunków socjalno-bytowych, kwestii higienicznych i zdrowotnych, patologii społecznych, rytmu życia codziennego niższych warstw społecznych, świątecznych rytuałów, stosunku do śmierci, edukacji, subsydiarności. Tom obejmuje też problematykę pogranicza kulturowego i grup etnicznych znajdujących się na marginesie społeczeństwa, zamieszkującego ziemię polskie w dobie rozbiorów. Nowe obszary badawcze wymagały wglądu w nowe źródła historyczne lub wykorzystania w nowym kontekście i dla innych celów źródeł już wcześniej badanych. Pośród nich znajdziemy zapisy testamentowe reprezentantów różnych grup społecznych, źródła prasowe, formularze osobowe urzędników, źródła epistolarne, pamiątniki i wspomnienia, protokoły instytucji pomocowych.

Zamieszczone w tomie teksty koncentrują się wokół trzech dających się wyraźnie wyodrębnić kręgów tematycznych. Pierwsza część zatytułowana: *Sceny, ludzie, zjawiska na marginesach* wprowadza czytelników w różnorodne światy społeczne XIX-wiecznych Polaków. W pierwszym rozdziale autorstwa Tadeusza Srogosza pt. *Mit wzniosłości (sublimacji) a egzystencja żołnierzy polskich w latach 1806–1807* podjęto refleksję nad mitem epopei napoleońskiej. Nie deprecjonując bohaterskich dziejów epoki napoleońskiej ani potrzeby istnienia mitu wzniosłości, Autor przedstawia teatr kampanii 1806–1807 z pozycji egzystencji przeciętnego żołnierza polskiego. Prezentuje bohaterów napoleońskich na kwaterze, w marszu, na polu bitwy i w lazarecie, ich nieszczęścia i życie codzienne. Zwraca uwagę na symulantów i dezertersów, problem głodu, odzieży, specyfikę obyczajowości, problemy zdrowotne – fizyczne i psychiczne. Z poziomu bohaterskich czynów przenosi uwagę na poziom codziennych zmagania z głodem, zimnem, brakiem snu, strachem i śmiercią.

Drugi tekst, pióra Dariusza Złotkowskiego, *Ostatnia odłona prywatnego życia Polaków w XIX w. Testament jako źródło historyczne* zwraca uwagę na jedno z najbardziej wartościowych źródeł historycznych, odnoszących się do XIX stulecia, jakim jest testament. Autor dowodzi, że na jego podstawie można badać wiele aspektów życia ludzkiego oraz śledzić określone procesy społeczne lub gospodarcze. W artykule została ukazana rola, jaką w osiągnięciu określonej pozycji społecznej zajmowała kwestia edukacji. Analiza wybranych aktów ostatniej woli mieszkańców Częstochowy i najbliższych okolic w pierwszej połowie XIX w. (m.in. młynarza, kupca winnego, żony oficera, drukarza, księdza) ukazuje pozycję majątkową rodzin, familijne

konflikty, warunki życia oraz nadzieje, jakie wyrażał testator. Testament daje odbicie świata wartości XIX-wiecznego społeczeństwa. Należy pamiętać, że od momentu, gdy na ziemiach polskich wprowadzono francuską ustawę notarialną z 16 marca 1803 r., będącą wzorcem dla znacznej części Europy przez wiele dziesięcioleci, testament jako akt ostatniej woli był także aktem urzędowym. Sporządzany przez notariusza lub urzędownie legalizowany, dokonywany w formie pisemnej w obecności świadków, pod przysięgą, zwykle w obliczu śmierci lub potencjalnego nią zagrożenia, stawał się aktem w dużym stopniu wiarygodnym. Wykorzystanie testamentu w badaniach nad życiem prywatnym rzuca światło na niedostatecznie zbadane obszary społecznych marginesów.

Maria Korybut-Marciniak w rozdziale *Drogi do ubóstwa. Protokół parafialny opiekuna ubogich Teodora Herburta – źródło do portretu warstw spauperyzowanych w Wilnie w pierwszej połowie XIX w.* przybliży kwestię ubóstwa od strony prywatności. Podstawę źródłową tekstu stanowi *Protokół parafialny opiekuna ubogich z lat 1840–1848*, będący dokumentem świadczącym o życiu kilkudziesięciu ubogich zamieszkujących jedną z dzielnic miasta. Charakteryzuje on beneficjentów charytatywnej akcji, którzy nie pozostawili po sobie wielu śladów i stanowią dla badaczy epoki postaci anonimowe, ujmowane jedynie w statystykach. Świadectwa ubogich dotyczą grupy osób, które znalazły się w przestrzeni marginesu społecznego z powodu chorób, kalectwa, tragedii rodzinnych, podeszłego wieku. Autorka naświetla zjawisko pauperyzmu od wewnątrz i ukazuje drogi do ubóstwa osób wywodzących się z różnych warstw społecznych.

W tekście Jolanty Kowalik *„Prywatne sprawy” urzędników w guberni grodzieńskiej za panowania Mikołaja I na podstawie materiałów archiwalnych Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie* zostały podjęte problemy związane z codziennością Polaków zatrudnionych w carskiej administracji guberni północno-zachodnich. Analiza materiałów archiwalnych, głównie formularzy osobowych i korespondencji urzędowej znajdującej się w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie, pozwoliła Autorce scharakteryzować główne problemy, z jakimi borykali się przedstawiciele tej grupy zawodowej (niskie uposażenie, problemy zdrowotne, problemy z otrzymaniem emerytur, blokowanie awansów, trudne położenie rodzin urzędniczych).

Ostatni rozdział pomieszczony w tej części monografii nosi tytuł: *Mroczne życie prywatne łódzkich kobiet – przyczynek do problemu „fabrykantek aniołków” w świetle „Gońca Łódzkiego”*. Jego Autorka – Adrianna Czekalska – podjęła zagadnienie procederu dzieciobójstwa, który obecny był w życiu prywatnym przeciętnych na pozór mieszkańców Łodzi i okolic. Mroczna prywatność

łódzkich środowisk patologicznych została zarysowana na podstawie dziennika „Goniec Łódzki”, ukazującego się w latach 1898–1906. Autorka dotknęła problematyki kobiet samotnych, wywodzących się z łódzkich grup spauperyzowanych, a także grupy łódzkich „tępicielek”, znanych ówczesnej opinii publicznej. Artykuł odsłania dramatyzm życia najuboższej części społeczeństwa zamieszkującej jedno z największych przemysłowych miast Cesarstwa Rosyjskiego.

W drugiej części monografii zatytułowanej *Choroba, pożar, śmierć* zamieszczono teksty sześciorga Autorów. Pierwszy zamieszczony w tym kręgu tematycznym rozdział autorstwa Kingi Raińskiej: *Katary, reumatyzmy i historie... Choroby młodych kobiet i troska o utrzymanie zdrowia w XIX w. w świetle rozważań teoretycznych*, podejmuje kwestie kobiecego zdrowia na podstawie XIX-wiecznej literatury poradnikowej. Autorka naświetla zagadnienia związane z utrzymaniem zdrowia fizycznego i psychicznego oraz higieną osobistą pańien, dla których głównym posłannictwem, promowanym w XIX-wiecznych poradnikach, i celem było małżeństwo oraz macierzyństwo. Artykuł stanowi przegląd postulatów lekarzy i higienistów, którzy organizację życia codziennego pod względem higienicznym starali się dostosować do wymogów epoki i postępów ówczesnej medycyny.

Kolejny tekst *Działalność Wydziału Ratowania Chorych Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności w pierwszych dekadach XIX w.* autorstwa Marii Korybut-Marciniak został poświęcony opiece medycznej spauperyzowanych grup społeczności wileńskiej. Autorka naświetliła zakres działalności III Wydziału (Wydział Ratowania Chorych) Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności. W artykule przedstawiane zostały zarówno działania programowe III Wydziału, jak również jego praktyczne realizacje. Przedstawieni zostali członkowie III Wydziału – lekarze medycyny, chirurdzy i aptekarze wileńscy – w większości pracownicy i absolwenci Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego oraz ich nie zawsze motywowane chęcią pomocy społecznej pobudki wstępowania do Towarzystwa. Scharakteryzowane zostały też najważniejsze inicjatywy zrealizowane przez wileńskich lekarzy-dobroczynców w pierwszej połowie XIX stulecia.

Zagadnienia opieki medycznej i kondycji zdrowotnej niższych warstw społecznych zostały podjęte przez Martę Milewską w szkicu *Ludność wiejska a opieka społeczna w guberni płockiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* W rozdziale tym został przedstawiony system opieki medycznej wzorowany na medycynie ziemskiej, który wprowadzono w 1899 r. w guberni płockiej. System ten miał zapewnić ludności wiejskiej dostęp do bezpłatnej pomocy lekarskiej i stać się wzorem dla innych guberni. Niestety, jak udowadnia Autorka, jego różne mankamenty zadecydowały o niepowodzeniu całego

przedsięwzięcia. Marta Milewska podejmuje również temat dostępu ludności wiejskiej do porad lekarskich i opieki szpitalnej, trudności z tym związanych, a także konsekwencję takiej sytuacji, jaką był rozwój znachorstwa.

W tekście Anny Czernieckiej-Haberko spotykamy się również z zagadnieniami opieki zdrowotnej na prowincji. W szkicu *Władysław Wojciech Wrześniowski (1865–1940). Portret prowincjonalnego lekarza* Autorka prezentuje nie tylko sylwetkę medyka – absolwenta Wydziału Lekarskiego Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego – ale przede wszystkim ukazuje trudne warunki funkcjonowania szpitala miejskiego w Częstochowie, w którym podjął pracę. Naczelnym zagadnieniem, jakie zostało w szkicu podjęte, jest przebudowa i unowocześnienie placówki pomocy medycznej pod kierownictwem Władysława Wrześniowskiego, który piastował stanowisko naczelnego lekarza szpitala częstochowskiego w latach 1897–1933.

Kolejny z rozdziałów zamieszczonych w drugiej części monografii dotyczy stosunku do śmierci. Wojciech Jerzy Górczyk w szkicu *Śmierć w rodzinie Krasińskich z perspektywy prywatności. Eliza z Branickich Krasińska – życie w cieniu śmierci* skupia się na trudnych doświadczeniach związanych z utratą bliskich i przeżywaniem żałoby. Tekst, którego podstawę źródłową stanowi korespondencja prywatna, odsłania intymny świat rodzinnych tragedii, pokazuje różne formy ekspresji rozpacz i poczucia straty, a także sposoby radzenia sobie z traumatycznymi doświadczeniami.

Część drugą zamyka tekst Marcina Sebastiana Halickiego *Pogranicze w ogniu. Pożary Raczek w latach 1811–1911*. Zasadniczym wątkiem tematycznym rozdziału są pożary i zagadnienia ochrony przeciwpożarowej w miasteczku (a następnie, po utracie praw miejskich, osadzie) Raczki – miejscowości położonej na obszarze Suwalszczyzny na pograniczu Królestwa Polskiego i Prus Wschodnich (gubernia augustowska, a następnie gubernia suwalska). Podstawę źródłową artykułu stanowi ówczesna prasa centralna oraz periodyki regionalne Królestwa Polskiego. W tekście zaprezentowano dzieje miasteczka przez pryzmat klęsk wywołanych żywiołem ognia. Opisy pożarów, analiza ich przyczyn oraz postawy społeczności Raczek wobec skutków kolejnych zniszczeń rzucają światło na prywatne życie mieszkańców pogranicznej miejscowości.

Trzecia część monografii, która zatytułowana została *Tożsamość i kultura mniejszości* zawiera dwa szkice. Pierwszy, *Warmiacy w XIX w. – rozważania nad tożsamością i pograniczem* pióra Izabeli Lewandowskiej, prezentuje problemy tożsamości Warmiaków żyjących na pograniczu kulturowym, w XIX w. Autorka przybliżyła tę grupę etniczną, która od średniowiecza zamieszkiwała historyczny region Warmii. W okresie nowożytnym (XVI–XVIII w.) tereny te należały do państwa polskiego, panowali tu polscy biskupi, miał miejsce

duży napływ polskich osadników, rozwijała się polska kultura i gwara oparta w większości na polskim słownictwie. Sytuacja zmieniła się po 1772 r., kiedy to Warmia w wyniku następstw pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej została przyłączona do państwa pruskiego. W szkicu zwrócono uwagę, że przez cały wiek XIX teren ten poddany był procesowi germanizacji, głównie poprzez zakaz używania języka polskiego i kształtowanie niemieckiej tożsamości narodowej. Warmiacy żyli na pograniczu kulturowym, bowiem dwie nacje, polska i niemiecka, miały tu duże wpływy. Wybrali opcję lokalności, która przejawiała się w przywiązaniu do kościoła katolickiego, do tradycyjnych zwyczajów i gwary warmińskiej.

Drugi szkic zamieszczony w tej części monografii napisany przez Grażynę Czerniak poświęcony został mniejszości ukraińskiej/rusińskiej. W tekście *Elementy codzienności społeczności ukraińskiej/rusińskiej w XIX w. w świetle czasopisma „Wisła”* Autorka zajęła się problemem etnicznego i kulturowego zróżnicowania ludności w guberniach Cesarstwa Rosyjskiego i na obszarze Królestwa Polskiego. Autorka, na podstawie analizy artykułów publikowanych w czasopiśmie „Wisła”, podjęła próbę systematyzacji ówczesnej wiedzy na temat osadnictwa i kultury ludności rusińskiej.

Redaktorzy zdecydowali się na włączenie do publikacji dwóch wyżej wymienionych artykułów, pomimo że cykl monografii dotyczy życia prywatnego Polaków w XIX w. Mniejszości etniczne na ziemiach polskich stanowiły jednak istotny komponent społecznej mozaiki. Należy pamiętać, że kształtowanie się świadomości narodowej było procesem długotrwałym, zaś wzajemne przenikanie kultur stanowiło ważny element wpływający na życie prywatne polskiego społeczeństwa.

„*Marginesy*” zarysowują jedynie główne problemy badawcze życia prywatnego niższych warstw społecznych w XIX stuleciu. Książka prezentuje wyliczone możliwości ujęć badawczych, źródeł do eksploracji i ciekawych tematów. Redaktorzy tomu mają nadzieję, że zamieszczone w monografii artykuły staną się inspiracją do dalszych poszukiwań, nowatorskich ujęć, stawiania nowych pytań w obszarze badań nad prywatnością, również tych grup i jednostek w historiografii dotychczas z reguły pomijanych.

BIBLIOGRAFIA

- Bołdyrew Aneta, *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864–1914*, Łódź 2016.
- Jewuła Łukasz, *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013.

- Kargol Tomasz, Jewuła Łukasz, Ślusarek Krzysztof, *Dwór, wieś i plebania w przestrzeni społecznej Zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015.
- Poniat Radosław, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Pruss Witold, *Ludność Królestwa Polskiego 1864–1914*, Warszawa 2019.
- Przegaliński Andrzej, *Zarys dziejów gospodarczych Lubelszczyzny w dobie Księstwa Warszawskiego. Studium z historii regionu w epoce manufaktury i stosunków folwarczno-pańszczyźnianych*, Lublin 2020.
- Śmiechowski Kamil, Sikorska-Kowalska Marta, Fukumoto Kenshi, *Robotnicy Łodzi drugiej połowy XIX wieku. Nowe kierunki badawcze*, Łódź 2016.
- Wolni i uwłaszczeni. Chłopi a przemiany społeczne, gospodarcze i polityczne w Europie Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*, red. Dorota Michaluk, Ciechanowiec 2017.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. Maria Korybut-Marciniak, Marta Zbrzeźniak, Olsztyn 2013.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 1, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. Maria Korybut-Marciniak, Marta Zbrzeźniak, Łódź-Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. Jarosław Kita, Maria Sikorska-Kowalska, Łódź-Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 3, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Mateusz Klempert, Łódź-Olsztyn 2014.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 5, „Świat dziecka”, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2016.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 6, „Moda i styl życia”, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2017.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 7, „Prywatne światy zamknięte w listach”, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2018.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 8, „O mężczyźnie (nie)zwyczajnie”, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2019.
- Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 9, „Kariera w optyce prywatności”, red. Jarosław Kita, Maria Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2020.

SUMMARY

Private life of Poles in the 19th century. “Margins” – introduction

“Margins” is the subtitle of the fourth volume of the publishing series “Private life of Poles in the 19th century”. The volumes published so far focused on the issues of privacy and everyday life of Polish women and Poles, seen through the prism of their roles in society and family, and the phenomenon of fashion, taking into account the private life perspective of the authors of the collection of letters, revealing the private side of the careers of Polish women and Poles.

The term “Margins” in the subtitle of the volume was used in a double sense – on the one hand, it includes social circles and non-elite individuals. The notion of “margin” covers areas of the social tissue that are “absent” or neglected and overlooked in Polish historiography. The term was also used in relation to phenomena that researchers undertook sporadically. The articles and dissertations in this volume are intended by the editors to supplement the picture of the private life of Poles in the nineteenth century, rehabilitate neglected and neglected heroes, and give voice to actors left on the margins of research and on the margins of Polish society during the partitions.

Keywords: research problems, monograph characteristics, private life, Polish lands, 19th century

SCENY, LUDZIE,
ZJAWISKA NA MARGINESACH

TADEUSZ SROGOSZ

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie,
Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0002-1964-8232>

MIT WZNIOSŁOŚCI (SUBLIMACJI) A EGZYSTENCJA ŻOŁNIERZY POLSKICH W LATACH 1806–1807

Historiografia tradycyjna raczej przeciwstawiała historię mitowi, twierdząc, że zadaniem naukowego dziejopisarstwa jest uwolnienie się od wszelkich mitów. Zakres pojęcia mitu został znacznie rozszerzony przez historiografię nowoczesną, która uważa go za szczególną formę świadomości społecznej, element ludzkiej kultury. Pojęcie mitu zadowoliło się na dobre w historiografii (i nie tylko¹), ale i dziś funkcjonuje wiele określeń o podobnej lub nawet takiej samej konotacji.

W polskiej historiografii najsilniej zakorzenione jest pojęcie „legendy” i „epopei”, zwłaszcza w odniesieniu do epoki napoleońskiej². Legenda napoleońska trwa do dziś, nie przestaje ona budzić ciekawość i namietność, a bliższej perspektywy jej końca, jak sądzą niektórzy historycy, nie widać³. Andrzej Zahorski, który zresztą oparł swoją definicję na wypowiedzi Wacława Sobieskiego, stwierdził, że

cechą legendy jest przedstawienie postaci w barwach przesadnie jasnych lub przesadnie ciemnych, posługiwanie się antytezami. Legendzie towarzyszy zawsze tendencja umoralniająca; spełnia ona zatem określoną rolę

¹ Terminem „mit” lub „legenda” określa się współczesną formę literackiej opowieści przekazującej, zwykle wyidealizowane, wyobrażenia danej zbiorowości o świecie i ludziach.

² Szerzej o tym: T. Srogosz, B. Urbanowicz, *Napoleon – mit zbawcy a postawy społeczeństwa polskiego w latach 1806–1807*, [w:] *Historia – pamięć – tożsamość. Postaci upamiętniane przez współczesnych mieszkańców różnych części Europy*, red. M. Kujawska, B. Jewsiewicki, Poznań 2006, s. 83–96.

³ A. Nieuważny, *My z Napoleonem*, Wrocław 1999, s. 7; A. Zahorski, *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce*, Warszawa 1971, s. 191.

dydaktyczną, wychowawczą; ma oddziaływać emocjonalnie na czytelnika. Legenda może mieć charakter narodowy lub powszechno-dziejowy. Jej podstawą nie jest prawda, ale określona konkretnymi potrzebami politycznymi lub społecznymi tendencja. Legenda żyje więc tak długo, jak długo jest aktualna tendencja, która ją zrodziła⁴.

Czasem używa się w odniesieniu do okresu napoleońskiego określenia epopei, przez co rozumie się zwykle dzieje bohaterskie tej epoki (Legiony, Somosierre, armię księcia Józefa), związane z nadziejami Polaków na odzyskanie niepodległości przy boku Napoleona. Epopei dotyczą wszystkie cechy, które charakteryzują legendę, aczkolwiek pojęcie „epopei” stosowane jest w ograniczonym zakresie, do wojen z udziałem Polaków.

Ważnym elementem historii wojskowości jest fundamentalny mit wzniosłości (sublimacji). Bezpośrednio do wojny odnoszą się słowa Jerzego Topolskiego:

Choć przeszłość jako całość budzić może respekt, wrażenie dystansu, zdziwienia, nostalgii czy inne emocje, składające się w różnych proporcjach na odczuwanie wzniosłości, to jednak tego rodzaju *sublime* wyraża się głównie przez konkretne fakty, procesy czy osoby z przeszłości. Z tego powodu wzniosłość w narracji historycznej, szczególnie gdy jest wzmocniona ideologicznie i gdy historyk chce wywołać *sublime* u czytelników, znajduje swe specjalne miejsce. Są to przede wszystkim narracje dotyczące wojen, rozpatrywanych w kategoriach walki o jakieś szczytne cele⁵.

We wzniosłości widzimy ogólne kontury, pozbawione codzienności i przyziemności. Wojna przestaje być wówczas pojmowana jako nieszczęście, śmierć lub okaleczenie, ruiny i zgliszcza, a nawet zbrodnia, ale tłumaczy się ją ekspansją lub obroną, racją stanu lub bohaterstwem. Tego rodzaju procedurę badawczą aktualnie zdecydowanie zwalczają postmoderniści (przedstawiciele mikrohistorii). Według Jerzego Topolskiego spontaniczność takich starań wyraża się poprzez między innymi rozwój badań nad życiem codziennym, zbliżających nas do dawnych ludzi i dających wrażenie czegoś w rodzaju „udomowienia” przeszłości⁶. Pozostaje jeszcze kwestia zróżnicowania między mitami historiograficznymi a świadomością historyczną,

⁴ Idem, *Spór o Napoleona we Francji i w Polsce*, Warszawa 1974, s. 5. Wacław Sobieski przedstawił zagadnienie legendy bardziej opisowo (*Studia historyczne. Król a car*, Lwów 1912, s. 169–190).

⁵ J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 2008, s. 206.

⁶ Idem, *Mity a problem prawdy historycznej*, [w:] *Historia, mity, interpretacje*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1996, s. 22.

która przecież nie powstaje tylko na podstawie lektury literatury naukowej. Wchodzą tutaj w grę czynniki dydaktyczne, emocjonalne, a także (a może przede wszystkim) dotychczasowa tradycja, utrwalająca paradygmatyczność poznania, która nie pozwala na przyjmowanie innych punktów widzenia. Fundamentalny mit wzniosłości (sublimacji) jest istotnym elementem legendy (epopei) napoleońskiej.

Przeciwny mit apokalipsy wojennej powstawał najczęściej wokół problematyki wojny trzydziestoletniej, nazywanej niekiedy największą rzezią czasów nowożytnych w imię Chrystusa. W odniesieniu do okresu napoleońskiego funkcjonuje czasem przy opisach działań w Hiszpanii oraz kampanii rosyjskiej i odwrotu Wielkiej Armii. Natomiast w świadomości historycznej lata 1806–1807 nie kojarzą się z mitem apokalipsy wojennej. W swoich publikacjach starałem się ukazać okropności wojny i rzeczywisty stosunek do poświęceń w latach 1806–1807⁷, ale nie sądzę, żeby moje uwagi zyskały szerszy rezonans.

Na wartość bojową armii składa się między innymi kondycja biologiczna żołnierzy, ich stan psychosomatyczny. Trudna służba wojskowa, warunki w czasie przemarszów, na polu bitwy, perspektywa śmierci lub okaleczenia, tworzyły obraz wcale nie zachęcający do wstępowania w szeregi. Między innymi dlatego w armii Księstwa Warszawskiego dezercja stała się powszechna. Nie skutkowały środki zapobiegawcze stosowane w pułkach, nieomal nie było dnia, aby kilka tysięcy dezertersów nie tułało się po kraju⁸. Na przykład 4 kwietnia 1807 r. książę Józef Poniatowski stwierdził, że w I. Legii brakuje 5964 żołnierzy, w tym z powodu śmierci i ucieczki oraz chorób 1879⁹. W tym samym dniu cesarz Napoleon, grając w kwaterze głównej w Kamieńcu w karty z Józefem Wybickim, wyraźnie dopytywał się o przyczyny zachorowań i dezercji żołnierzy polskich¹⁰. Karciany epizod przyniósł pewne zaniepokojenie polskich kół politycznych i wojskowych oraz działania organizacyjne¹¹.

⁷ T. Srogosz, *Pomoc weteranom, rannym i chorym na ziemiach polskich w latach 1806–1807*, Częstochowa 2001, passim; idem, *Stosunek społeczeństwa polskiego do Wielkiej Armii w latach 1806–1807*, [w:] *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*, red. K. Bucholc-Srogosz, M. Trąbski, Częstochowa 2008, s. 105–116; idem, B. Urbanowicz, *op. cit.*, s. 83–96.

⁸ L.A. Sułek, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego (lata 1807–1813)*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, R. 95, nr 3, s. 173.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Akta Komisji Rządzącej (dalej: AKR), nr II.50, s. 19.

¹⁰ *Archiwum Wybickiego*, t. 2, 1802–1822, wyd. A.M. Skałkowski, Gdańsk 1950, s. 149. Cf. W. Zajewski, *Józef Wybicki*, Warszawa 1977, s. 191.

¹¹ T. Srogosz, *Pomoc weteranom...*, s. 49.